

Móricz parasztábrázolásának újszerűsége

Móricz Zsigmond a Nyugat jelentős prózaírója, apja parasztember édesanyja egy református lelkész lánya volt. Móricz paraszti témájú novellákkal kezdte írói pályáját. A parasztábrázolásnak gazdag hagyományai voltak Móricz Zsigmond előtt is. Jókai kedves, kedélyes epizódfigurákat rajzolt paraszti életképeiben, Mikszáth pedig a maga romantikus tündéri bájával vonta be a tót atyafiak és a jó palócok világát.

Móricz művészete részben kapcsolódik Jókai és Mikszáth világához, de Móricznál az anekdota az atmoszférateremtés, vagy a karakteralkotás eszköze.

A korábban kialakult képet népszerűsítették és túlozták el az ún. népszínművek a 19. század második felében és a századforduló idején. A népszínművek cselekményüket általában egy-egy falusi ünnep – lakodalom, keresztelő, szüret, disznótor stb. – köré csoportosították, s a színpadon jókedvű, vidám, nyalka álparasztok nótáztak, csillogó népviseletben táncoltak, kurjongattak, patyolatinges férfiak és piros arcú menyecskék boldogan szerették egymást. A kor csak a romantikusra színezett parasztképet kedvelte.

Kialakult és makacsul tartotta magát az illúzió, hogy a falu a derű, a csend, a nyugalom, a meghittség, a harmonikus egyszerű élet, az igénytelen, ám semmi jót sem nélkülöző boldogság csábító színhelye.

Móricz ezzel a faluképpel szembeszállt, megláttatta az idilli felszín mögött a szegénységet, az elégedetlenséget, sőt a nyomort. Ez merész újszerűségnek számított.

Móricz másik újdonsága a paraszti világ struktúrájának bemutatása. Novelláiból zárt, hierarchikus világ tárul elénk, ahol a nincstelen zsellért a néhány holdas paraszttól áthidalhatatlan szakadék választja el. A hierarchia egyik fokáról a másikra lépni szinte lehetetlen, vagy emberi erőt meghaladó feladat.

Móricz új utat tört a paraszti világ ábrázolásában, új konvenciót teremtett: elsősorban a falusi szegények sorsát fogja bemutatni további novelláiban, regényeiben. Móricz ábrázolásában a falu – Ady szavával – a lelkek temetője, a kielégíthetetlen emberi vágyak színtere. Ugyanakkor bemutatja az emberség, a szeretet, a méltóság és az öröm megnyilvánulásait is. Mivel a társadalmi és szociális mozgás ebben a struktúrában szinte lehetetlen, a vágyak, energiák és törekvések csak az ösztönök szintjén vezetődnek le. Móricz arra is rámutat, hogy a hagyománynak nemcsak értékőrző és megtartó ereje van, hanem fogva is tartja a parasztságot, lehetetlenné teszi a felemelkedést, a többre vágyást.

Móricz újfajta élményéhez megtalálta a megfelelő stílust, a naturalizmust. A biológiailag és szociológiai szempontból egyaránt determinált hősök ösztönélete kerül előtérbe, elsősorban a szexualitás, az evés, a tulajdonszerzés.

„Újítása” közé tartozik, hogy szereplőit nemcsak sajátos tájnyelvi kiejtésükkel, hanem igen gyakran beszédmódjuk fonetikus helyesírási képével is jellemzi, akkor is, mikor a kétféle íráskép hangzás tekintetében semmiben sem különbözik.

Az egyéni szenvedés (saját gyerekkora emlékét idézte fel) vezette el mások szenvedésének meglátásához, megértéséhez. Hét krajcár (1908) című híres novellájában a szegénysors olyan mélységeibe világít be, ahol a koldustól kell alamizsnát elfogadni, s már ez sem segít. A korábbi falusi-vidéki idill bizonyos mértékig még jelen van ebben az írásában: az anya és kislánya játékosan, szívből jövő kacagással keresi az elbűjt, huncut krajcárokat. A keresgélés közben azonban feltárul az irdatlan nyomor, melyet jókedvvel, derűvel sem lehet elleplezni: az édesanyjának a nyomorúságot legyőzni akaró kacagása véres, tüdőbeteg köhögésbe fullad. – Az idill és a tragédia ötvözése adja ennek a kis írásnak sajátos báját, mehökkentő újszerűségét, az egyes szám első személyű elbeszélés pedig egy gyermek emlékein át szűri meg az ínség riasztó tényeit.

A Hét krajcár nyomora még csak a testet törte meg, a lélek ép és egészséges maradt. Ezt követő alkotásaiban – naturalista hatásra – egyre nagyobb figyelmet szentelt az ember ösztönvilágának működésére.

Korai művei közül az egyik legnagyobb hatású novellája a **Tragédia (1909)**. A cselekmény másfél nap eseményeit dolgozza föl, középpontjában egyetlen szereplővel, Kis Jánossal. Tragédia (1909) már a lelket deformáló, a komikum határát súroló nincstelenségről, egy ember örökös éhezéséről szól. Címe arra utal, hogy a mű valamilyen jelentős érték pusztulásáról fog szólni. Ez azonban nem igazolódik be.

A „hagyományos” idill még ebben az elbeszélésében is fel-felvillan egy-egy pillanatra. Az aratók még „hangyaszorgalmú emberek, akik “a nagy sárga mezőn vidáman izegtek-mozogtak”, s az embertelen nagy

munka közben „örömet találtak abban, hogy a karjukat mozgatták, szájukat jártatták. . .”, s a lakodalomban is „mindenki vidám volt, nevetett, habzolt”.

Kis János azonban más, mint a többiek, nem vegyül közéjük, egyedül eszik, árnyékot keresni is lusta. Nemcsak külsőleg jelentéktelen, érdektelen figura hanem eldurvult lelkű, gyűlölködő, szinte a vegetatív ösztönélet szintjére korlátozott ember. Az örökös éhezés miatt csak egyetlen dolog érdekelt, az evés. Sohasem jutott az eszébe semmi, érzelmi életéből kipusztultak a nemesebb emberi vonások, s ha voltak is gondolatai néha, azok csupán az evésre, az ételekre vonatkoztak. Nevetni is csak egyszer nevetett életében „jóízűen”, apja halálakor. Az is kiderül, hogy még csak jellegzetes arcvonásai, ismertetőjegyei sincsenek. A jellegtelenység szándékolt nyomatékosságának („Olyan volt, mint egy ember; két szeme volt, meg egy orra. Bajusza is volt. És sohasem jutott eszébe semmi.”) funkciója Kis János primitívségének egyértelművé tétele.

Az ösztönlétre utaló kifejezések!!!!

A lakodalomról való álmodozás és a tényleges meghívás még csak élete legnagyobb vágyát ébreszti fel, hogy egyszer jóllakhasson. Az egész éjszakai álmatlan kínlódás azonban másnap reggelre már lázadó, „forradalmi” indulatokat szakaszt fel belőle. Fellázad Sarudy nagygazda ellen, mert benne látja embertelen életének közvetlen okát, de a bosszút is csak torz formában, az evés szintjén tudja elképzelni: ki akarja enni Sarudyt a vagyonából.

Móricz ezt a tudatlan, szerencsétlen embert kisszerűnek, sőt visszataszítónak mutatja be. Kisszerű a célja, ő mégis hatalmasnak érzi: Kis János sejti, hogy „valami emberi léten felüli feladatra” vállalkozott. Zsírtalan lötytökhöz, cibereleveshez szokott gyomra nem bírja a nehéz ételeket. „Megérezte, hogy roppant feladatot vállalt magára. Megérezte emberi kicsinységét. Mint valami szél suhant át az agyán a gondolat, hogy nem fogja megbírni, amit vállalt”. S mint a nagy tragédiák átlagon felüli kiemelkedő hősei, a pusztulás tudatában is konokul „nekidült újra a csatának”. A kisszerű, nevetséges célért folytatott hatalmas emberi erőfeszítés teszi groteszkké ezt a küzdelmet. Eltorzult bosszúja nem az „ellenséges környezetet” semmisítette meg, csupán önmagát pusztította el. A vállalkozása szó szerint kudarcba fullad. – A novella befejezéséből már eltűnik minden nevetséges vonás, s Kis János tragédiáját csak fokozza, hogy „senki se vette észre, hogy eltűnt, mint azt sem, hogy ott volt, vagy azt, hogy élt”.

Már ebben a novellában is feltűnik a drámai szerkesztés. Ez későbbi írásaira is jellemző lesz. – Másfél napba sűrítette az író az eseményeket, de a novella a sorsdöntő fordulaton túl tömör utalások formájában a hős csaknem egész múltját magában foglalja.

Az 1916-os **Szegényemberek** című novellában a paraszti nyomor ábrázolása a háború embertelenségének bemutatásával párosul. A novella témája az első világháború hatása a falusi emberek életére, értékrendjére. A novella fikatív ideje megegyezik a megírásának valóságos, történelmi idejével, ezért egyfajta korértelmezés. Az író ugyan nem jelzi évszámokkal a cselekmény idejét, de az első világháborút egyértelműsítik a helyszínek (Sabác, Oslava, Volhynia, Doberdo, Koltov, Lukovice, Zizim) és a német nyelvű harcászati kifejezések, katonai műszók.

A novella felépítése hagyományosnak tekinthető abban az értelemben, hogy cselekménye időben előrehaladó, lineáris elbeszélésen, leíráson, párbeszédeken és a szereplők reflexióin (gondolatainak, érzelmeinek bemutatásán) alapul.

Főszereplője a névtelen katona. Az elbeszélői jellemzés sajátos módja, hogy bár a novella számos mellékszereplőjét (még a csupán a katona történeteiből megismert ún. háttérszereplőket: parancsnokokat, bajtársakat is) névvel látja el, ugyanakkor a főszereplő nevét nem tudjuk meg, ő „a katona”, felesége „az asszony”, gyermekei „a gyerekek”.

A katona 26 hónapos frontszolgálat után 28 napos szabadságra jön haza. Életének egy sorsdöntő eseményét ismerjük meg. Megpróbálja a lehetetlent, ennyi idő alatt előteremteni családjának a tél átvészeléséhez szükséges pénzt.

Az időbeliség több szempontból is fontos tényezője a műnek. Az elbeszélői közlésekből megtudható, hogy ősszel, novemberben játszódik a történet. Az ősznek az irodalomban hagyományos hangulati és szimbolikus (elmúlás, nosztalgia) értéke van, emellett itt konkrét, aktuális jelentést is hordoz – kevesebb munkaalkalom adódik, télire élelemről és ruhaneműről kell gondoskodni. Az időben előrehaladó történet egy délelőtt során játszódik le, ehhez támpontot elsősorban az nyújthat, amikor a katona az alibijét biztosítandó egy órával megpróbálja becsapni a vele együtt dolgozó társát.

Az idő előrehaladtával a tér, a helyszínek is változnak (egy kert, az utca, a Vargáék háza, az utca, a sárköz – a kölcsönadó háza, a katona otthona, a városba vezető út és a folyó töltése, a városi vásár, az út vissza, újra az otthona és utoljára ki a kapun). Ennek ellenére a táj- és környezetábrázolásnak nem sok szerep jut – a fontosabb

helyszíneket: a Varga-házat, a vásárt, a folyópartot jelzésszerűen és elsősorban a katona nézőpontjából, az ő hangulati-érzelmi szűrőjén át ismerjük meg.

A novella időszerkezetének másik meghatározó tényezője a katona gondolataiban, emlékeiben élő huszonhat hónap, amit a fronton töltött – ezt nevezhetjük reflexiós időnek. Az átélt múlt eseményei szembekerülnek a jelennek, természetesen a múltbeli események helyszíne, a front is szembekerül a jelenbeli hátszaggal, a háborús körülmények közt tengődő faluval és családdal. Sajátos értékrendet eredményez ez a szembeállítás: a katona számára a háború a jó, ahol van elegendő élelem, van munka („Ez az igazi, dolgozni! Ésszel megkerülni az ellenséget, s hátába támadni...”), nem kell önálló döntéseket hozni, nem kell erkölcsi problémákkal gyötrődni, amikor emberölésre kerül a sor. Sajátos módon erősíti meg ezt a torz értékrendet annak a két falujabelinek (a vele együtt ásó István, és Sívágó úr) a kérdezősködése, akik az emberölést a lehető legtermészetesebbnek tartják a háborúban:

„– ...Kit öltél meg először?... Embert...

– Nem embert – mondta fejét megcsóválva csendesen. – Lyányt... Fialat lyányt először...

– Lyányt – mondta természetesen az öreg, mintha a világon a legegyszerűbb dologról volna szó.”

A katona a már otthon töltött három nap során győződik meg a fenti igazáról (keveset fizetnek az elvégzett munkáért, kevés a munkaalkalom, drágaság van, a felesége adósságot halmozott föl, és nincs még arra sem kilátás, hogy azt letörlessék a szabadság 28 napja alatt, nemhogy a télre felkészüljenek). Nem talál más utat a család problémáinak a megoldására, mint a rablást. Előre kiterveli az alibijét, tájékozódik Vargáék következő napi távollétéről, sőt a házban található összeget is megbecsüli – de „hiába gondolt végig mindent, mégse tudott mindent kigondolni”. Az öreg Istvánnak van saját órája, nem lehet becsapni az idővel; Vargáék valóban elmentek hazulról – de mivel vásárba készültek, szükségyszerű, hogy a pénzt is magukkal vitték; és a gyerekeiket otthon hagyták.

A visszafeleselő, ellenkező két nagyobbik gyerek láttán a katonában működésbe lépnek a fronton reflexszé vált, begyakorlott mozdulatok: parancsnok híján „a szegénység kommandíroz”, fegyver helyett jó a vasvilla és a kés is, és aztán „rá az ellenségre...”.

Bár könnyen végzett a gyereklányokkal, és látszólag nincs lelkiismeretfurdalása (elmegegy, hogy törlessze az adósság egy részét, hazamegy és megvallja feleségének a tettét, majd együtt elmennek a vásárba), az oda- és visszaúton, valamint a vásárban történetek azt mutatják, hogy a katona végre megszabadul háborús értékrendjétől. Lassan tudatosul benne, hogy hol van, mit tett, hogy vizionált világa hamis.

A Vargáéknál elkövetett kettős gyilkosság nem csupán és nem elsősorban a szociális nyomor következménye, hanem a háború tudatromboló hatásáé.

Az író utolsó alkotói korszakának legjelentősebb darabja a **Barbárok (1932)** című drámai novella. Az induló évek világával rokon téma és helyszín (paraszti világ, pásztoremberek, puszták) csak részben idézi az első pályaszakasz műveit. A korai novellák mikrokörnyezetével a faluval szemben itt a pusztán élő magányos embereket ábrázolja az író.

A kompozíció, a népi meseszámoknak megfeleltethetően három nagyobb egységből épül föl:

1. egység: Bodri juhász meggyilkolásának előzményei és maga a gyilkosság

2. egység: Bodri juhász feleségének útja

3. egység: A tárgyalás, a veres juhász elítélése

Mindhárom részben más szereplő áll a középpontban.

Az első két szerkezeti egységre a balladisztikus elbeszélő mód jellemző, a harmadik részben ezt föl váltja a feszült párbeszédes jelenet. Az első két rész párbeszédei végletekig egyszerűsített szóváltások, egyrészt a móríci jellemzés-hitelesítés, másrészt a történetek dinamikájával szembeni feszültségteremtés eszközei. Mindhárom rész lassú tempóban indul, és hosszas késleltetés után mindhárom rész drámai fordulattal végződik. A szaggatottság, a tempóváltások is közelítik a novella világát a népballadák világához. Feltűnő a tájnyelv, a kihagyások, ismétlések, szűkszavú megnyilatkozások használata.

A veres juhász és társa, illetve Bodri juhász között zajló párbeszéd szinte értelmezhetetlen, csak Bodri juhász gondolataiból lehet sejteni, hogy „vendégei” rossz szándékkal érkeztek hozzá. A hosszú hallgatásokkal megszakított beszélgetésből nem derül ki, hogy mi a valódi oka ellenségeskedésüknek. Az indokok, magyarázatok hiánya drámaivá teszi a cselekményt, és döbbenetté fokozza a befogadó érdeklődését. A hidegvérű gyilkosok, miután megölik Bodri juhászt és gyermekét, áldozataik sírján raknak tüzet és sütik szalonnájukat.

Móríciz nem verbális kommunikációt is használ: a puli csaholása idegeneket jelez, Bodri juhász pillantása a juhászbótot keresi.

Metanyelvi eszközzel is él: a veres juhász nem arra kíváncsi, hogy mikor hozott élelmet Bodri juhász felesége, hanem azt, hogy várható-e az asszony felbukkanása.

Metanyelvi üzenet az is, hogy a szíjra alkuszna, holott a veres juhász valójában a nyáját akarja.

A második – terjedelmében leghosszabb – rész témája a keresés. Bodri juhász felesége konok hűséggel nyomoz férje és gyermeke után. Szinte balladai hős. Színei: fekete haj, fehér ruha, szimbolikusak: halál, hűség, tisztaság. Találkozása a gyilkossal azért érdekes, mert ugyan egyáltalán nem gyanakszik rá, mégsem fogadja el invitálását (a veres juhász hellyel, étellel kínálja, felajánlja, hogy nála várjon a férjére), és hitetlenkedve hallgatja annak állításait, hazugságait.

Az asszony vándorlásának végtelenségét az elbeszélő népmeséket, népballadákat idéző fordulatokkal, ismétlésekkel érzékelteti: „...útra kelt, napkelet felé. Elérkezett olyan tájra, hogy füstöt látott, vidám füstöt.”; „Az asszony pedig ment, ment, elment.” Félelmesen szép jelenet férjének és gyermekének megtalálása.

Kitartása, néma cselekvése, könnytelen gyásza egyszerre felemelő és megdöbbentő.

A harmadik rész tere a tárgyalóterem, fő eseménye a kihallgatás. A körömszakadtáig tagadó veres juhász konokul kitart hazugságai mellett, nem vállalja a gyilkosságot, pedig a vizsgálóbíró szavaiból kiderül, hogy egyéb bűnei miatt is „rászolgált már a kötélre”. A jelenet drámai tetőpontja, amikor a veres juhász meglátja a rézveretes szíjat a kilincsen. Mágikus félelme (animizmus: tárgyakat is lélekkel felruházó primitív vallási képzet - ez a mágikus tárgy megvéd vagy megront) egy pillanat alatt megtöri tagadását, és bevallja bűnét.

A három szerkezeti egységet egységesítő elemek kapcsolják össze: a rézveretes szíj és a cím.

Az elbeszélésben jelentős szerepe van az ismétlődéseknek is. A puli jelzi a veszélyt az első részben, majd a puli (kölyke) találja meg az elföldelt áldozatokat a második rész végén. A veres juhász ugyanazokat a hazugságokat ismétli a bíróságon, melyekkel Bodri juhász feleségét is igyekezett félrevezetni. A vándorlás-keresés („menés”) a második rész fő motívuma, míg az elbeszélés szimbolikus vezérmotívuma a rézveretes szíj. Látszólag emiatt ölik meg Bodri juhászt, ezzel húzzák be tetemét a gödörbe, erről beszélget a veres juhász Bodri juhász feleségével (maga hozza szóba!), végül ennek láttára tesz vallomást a veres juhász.

Az elbeszélésnek nincs befejezése, a vizsgálóbíró zárómondata elgondolkodtató ítélet, vád, de nem megoldás. Vonatkozhat a gyilkosokra és az áldozatokra, a pusztai emberekre általában. Az elbeszélő sem mond véleményt, mint ahogy az elbeszélés során sem fűz kommentárt az eseményekhez.

A cím azonban a novella utolsó mondata is, ami visszautal a címre, így lezárttá teszi a novellát, annak ellenére, az elbeszélésnek nincs befejezése.

A pusztai emberek világa szembeállítható a civilizált világgal, de számos kérdés merülhet föl az olvasóban. Ugyanolyan barbárnak tekinthető a gyilkos és az áldozat is? Nyilvánvalóan nem: az olvasó részvétet érez az áldozatok iránt. Mennyire tekinthető barbárnak a bíró által képviselt "civilizált világ"? Ki a hibás azért, hogy ilyen emberek élnek még, mi az oka annak, hogy a világtól elszigetelten élők között ilyen indulatok feszüljenek, hogyan lehetséges, hogy pusztán a szerzésvágy ilyen aljasságra késztesse embereket? Barbárságuk a civilizált ember (vizsgálóbíró) szempontjából igaz, felvetődik a társadalmi felelősség kérdése is. A veres juhász halálos ítélete, megbotoztatása nem oldja meg a történettel példázott problémákat. Móricz elbeszélése ugyanis nem a történelmi múltból vett különös történet, hanem a kortárs magyar társadalom világából vett téma. Mai társadalmunkban is létező problémára hívja fel a figyelmet.